

A characteristic feature of the modern terminological system of pharmacology is the expansion of its international layer as a result of the interaction and mutual enrichment of various languages and the need for international communication.

As a result of the study of such problems of terminology as the ways and methods of term formation, that is, the semantic and structurally word-formation organization of terms in modern Latin and English, contribute to the development and streamlining of individual terminological systems. Summing up the study of the essence of the term and the place of pharmacological terminology in the vocabulary of the Russian and English languages, we can say that pharmacological terminology is used in its direct, nominative-definitive function only & the composition of the language of science. The penetration of certain terms into general literary vocabulary is evidence of their popularity, prevalence, use in various genres of literature, and, finally, the development of these terms in the literary language, but not in general terms of the terms generally in the general literary language.

References

1. Dzuganova B. *Kratki ocherk razvitiya medisinskogo anglijskogo iazyka*// Bratislavski lektori. [A brief outline of the development of medical English// BratislLekListy.] Tom 103(6),2012.-s. 223–227.
2. Mochenko, V. V. *Osnovnye tendensii formirovaniya anglijskoj medisinskoj terminologii*.-M.: [Maintendencias in formation of English medical terminology.-Moscow] Moskovski pedagogicheski universitet, 2001.
3. Buialkova. Juganova B. *Angliskie i latinskie korpusa medisinskih terminov – sravnitelnoe issledovanie*// Mejdunarodnyi jurnal gumanitarnyh i sotsialnyh nauk, tom 2. [English and Latin Corpora of Medical Terms – A Comparative Study// International Journal of Humanities and Social Sciences Vol 2] 2015.- S. 82-91
4. Beran A. *A pragmatic and empirical approach to Medical terminology Instruction From Latin grammar to Professional Language Learning* //International Journal for Humanities and Natural Sciences vol 6-3.2019.-P. 7-8
5. Abduraşidova H. B., Orehin-Ryjina V. A. *Vlianie fransuzskih terminov, zaimstvovannyh iz latinskogo iazyka, na razvitie medisinskoj terminologii*//Аlmanah molodoi nauki, [The influence of French terms borrowed from Latin language to the development of medical terminology//Almanac of Young science] 2015.-S. 17-21.
6. Mareskova E, Simon F, Cherveni L. *Lätyn kak iazyk medisinskoj terminologii: nekotorye zamechania o ee roli i perspektivah*// Şveitsarskaia medisina. [Latin as the language of medical terminology: some remarks on its role and prospects// Swiss Med Wkly.] 2002.-s. 581–587.

MPHTI 16.41.09

<https://doi.org/10.51889/2020-2.1728-7804.25>

Карагулова Б. ¹

¹ Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті,
Ақтөбе, Қазақстан

ТҮРКІ ТІЛДЕРІНЕ ТӘН ЗАТТЫҚ - МӘДЕНИ АТАУЛАРДЫҢ ЭВОЛЮЦИЯСЫ

Аңдатпа

Тіл – мәдениеттің бір көрінісі. Ол екеуінің байланысы ерекше де маңызды. Кез келген мәдениеттің түрлері, атаулары тіл арқылы бейнеленіп көрінетіні, ұрпақтан-ұрпаққа жеткізілетіні белгілі. Ұлттың пайда болуы мен бірге тілдік, шаруашылық аймақтық тұтастықтар болуы мен бірге тілдік, шаруашылық аймақтық тұтастықтар секілді, психикалық тұтастықтардың қалыптасуымен байланысты. Сондықтан түркі тілдеріне тін атаулардың арасындағы ұқсастық пен айырмашылықты анықтау – тіл білімінің негізгі проблемалардың бірі болып табылады. сөз эволюциясының үнемі өзгеріске түсіп, даму үстінде болатындығы баршамызға белгілі. Ал осы даму тілдегі сөздердің қолданысына, олардың мағыналарына өзгеріс әкелері сөзсіз.

Аталған мақалада түркі тілдеріне тән заттық мәдени атаулар және оның мағыналық, формалық айырмашылықтары тілдік- тарихи деректер арқылы анықталып, зерттеледі. Қазіргі қазақ тілінде тілдің

қолданыстан шығып, мағынасы күнгірттенген көнерген сөздердің семантикасына этимологиялық. Тарихи-салыстырмалы талдаулар жасалады.

Түйін сөздер: түркі тілдері, ұқсастықтар мен айырмашылықтар, сөз, мағына, эволюция, мәдени атаулар, семантикалық өзгерістер, мәдени байланыс, этимология

Karagulova B.¹

¹*Aktobe regional state university of K. Zhubanov,
Aktobe city, Kazakhstan*

EVOLUTION OF THE REAL CULTURAL NAMES APPROPRIATE OF TURKIC LANGUAGES

Abstract

Language is the mirror of culture. The relationship between language and culture is very important. It is known that types and names of every culture are characterized and given through generation.

It is connected with the formation of psychological entirety, as economic regional entirety, and the origin of nation and related language, economic regional entirety and related language.

Therefore to define the similarity and difference between the names of Turkic languages is one of the main problems of linguistics. It's known that the word evolution is always changing and developing. And this growth influences to the usage of words and their meanings.

This article investigates the real cultural names of Turkic languages and their difference in meaning and form is defined by language historical data. Etymologic and historical-comparative analysis are made to the semantics of archaisms in modern Kazakh language.

Keywords: Turkic languages, similarities and differences, word, meaning, evolution, cultural names, semantic changes, cultural connection, etymology

Карагулова Б.¹

¹*Актюбинский региональный государственный университет им. К.Жубанова,
Актобе, Казахстан*

ЭВОЛЮЦИЯ МАТЕРИАЛЬНО-КУЛЬТУРНЫХ ЛЕКСЕМ ТЮРКСКИХ ЯЗЫКОВ

Аннотация

Язык является отражением культуры. Связь между ними очень значительна. Известно, что виды и названия любой культуры отражаются и передаются через поколения с помощью языка. Поэтому определение сходства и различия между названиями свойственных тюркским языкам является одной из основных проблем лингвистики. Всем известно, что эволюция слов всегда под изменением и развитием. И это развитие влияет на использование и значение слов.

В данной статье рассматриваются вещественно-культурные названия и их значимые различия, определяемые с помощью языковых исторических данных. Сделаны этимологические и историко-сравнительные анализы на семантику архаизмов современного казахского языка.

Ключевые слова: тюркские языки, сходства и различия, слово, значение, эволюция, культурные названия, семантические изменения, культурная связь, этимология

Кіріспе. Белгілі бір ұлттың даму тарихында заттық және рухани мәдениет өзара тығыз байланыста дамиды. Сондықтан оларды бір – біріне қарама – қарсы қойып, бөліп қарауға келмейді. Оның руханикалық ұғымы мәдениет дамуының негізі болып табылатын Шығыс мәдениетін (оның ішінде түркі тілдес халықтар, соның ішінде қазақ тілі де бар) тікелей қатысы бар. Бұл бағыттағалым А.Салқынбай: «Сондықтан Шығыс пен Батыс мәдениетінің қалыптасуына ең басты әмбебаптық сипат тән емес» деген пікір айта келіп, өз ойын төмендегі ғалымның пікірімен сабақтастырады: «Мысль о том, что одна культура дополняет, а не повтерят другую, порой рассматривалась у нас как покушение на единство мировой культуры... Признавалис лишь несущественные частные расхождения, что не только обедняло мировую культуру, ибо народом отказывалос в праве на

собственное видение, но и припятствовало пониманию действительных законов мирового процесса в целом. Следуя подобной точки зрения, невозможно узнать, в чем суть мировой культуры, что за исходное берется какая-то одна модель, который придает универсальный характер [1,17-18].

Шығыс халықтарының мәдениетінің дамуында өздерінің мәдени мұрасын пайдалану маңызды фактор болып саналып, даму тарихында, өздерінің мәдени дәстүрлерін тірек қылады.

Әдістеме. Мәдениет дегенде біз оны тілден бөліп қарамаймыз. Тіл – мәдениеттің бір көрінісі. Ол екеуінің ара ерекше де маңызды. Кез келген мәдениеттің түрлері, атаулары тіл арқылы бейнеленіп көрінетіні, ұрпақтан-ұрпаққа жеткізілетіні белгілі. Ұлттың пайда болуымен бірге тілдік, шаруашылық аймақтық тұтастықтар болуымен бірге тілдік, шаруашылық аймақтық тұтастықтар секілді, психикалық тұтастықтардың қалыптасуымен байланысты. Ұлттың тарихын философиялық тұрғыдан зерттеген ғалымдар халықтардың жеке ұлттық ерекшелігін жоғары бағалай отырып, кез келген ұлттың мәдениеті жалпы адамзаттық мәдениеттің ерекше бір бөлігі деп қарайды. Ғалым тілдің ерекшелігі ретінде сөздің ішкі формасына басты мән береді. В.фон Гумбольдтың түсіндіруінше, тіл дүниені тікелей, тура бейнелейді. Тілде адамның дүниені қалай түсінетінін көрініс береді. Сондықтан ол былай деп тұжырымдайды: «Разные языки – это отнюдь не различные обозначения одной и той же вещи, а различные видения её [2,7].

Қай халықтың болмасын ғасырлар бойы жиып-терген рухани нормасы сан-салалы. Олар жалпы мәдениеттің дамуына әр түрлі дәрежеде әсер етеді. Мәдениеті өркендеген халықтар өзінің жасаған барлық материалдың – рухани жиһаздарын жиып, не бойына сіңіріп қоймай, оларды мұқият ретке келтіріп, жасауша жинап, қағаз бетіне түсіріп және саралап зерттеп, ел кәдесіне жаратумен қоса болашаққа мұра етудің жолын ойлаған. Ұлтымыздың тарихы, тұрмыс-салты, ой-өрісі мен эстетикалық талғамдары тек оның рухани байлығы арқылы ғана емес, оның күнделікті тұрмыста қолданған құрал-жабдықтарынан, үй-жиһаздарынан, киім-кешектерінен, әшекей бұйымдарынан көрінеді.

Бұл жөнінде ғалым Е.Жанпейісов былай дейді: «Каждый этнос, также как и каждый этникос, характеризуется общностью культуры. Среди многочисленных ее функций нас интересует этническая. Основным носителем этнических свойств, этническим слоем культуры вообще являются обыденное создания, обиходный язык и традиционно-бытовая культура. Отсюда в предметную область этнографии входят все компоненты этноса, обладающие в той или иной степени этнических своеобразием. Эти компоненты этноса воспроизводятся устно-разговорными средствами, что в совокупности составляет его этнокультурную лексику» [3,3]. Сондықтан халықтың тұрмыс - әдет-ғұрыптар, дүниетанымы мен эстетикалық талғамдары тек қана рухани мәдениет арқылы ғана емес, сонымен бірге халықтың күнделікті бұйымдарында, мүліктерінде, киімдері мен әшекейлерінде де бейнеленеді. Сондықтан бұндай заттық мәдениет лексикасы қазіргі ұрпаққа түсініксіз болуы мүмкін. Бұл атаулар бізде көне жырлардан, ескі тілді мұралар арқылы келіп жетеді. Ал аталмыш тілдің мұралары халықтың рухани да заттық мәдениетінің мол көзді арнасы болып табылады. Оның бойында халықтың өткен өмір жолын бейнелейтін таптырмайтын бай тілдік деректері сақталған. Қалай болғанда да халықтың қоғамдық өмірімен тығыз байланыста пайа болған этикалық жырларда ғасырлардың шындығы суретті түрде бейнелейді. Себебі эпостар халықтың өмірінің жиынтығын, дүниетанымын, әдет-ғұрпын, арманы, мүддесін, рухани өмірін бейнелейді. Ал бұл атаулар бізге тіл арқылы жетіп жатады және қазіргі таңда заттық мәдениетке тән көптеген атаулар күнделікті тұрмыста қолданылмағандықтан, мағыналары көпшілік қауымға түсініксіз сөздерде айналып жатады. сөз мағыналарының бұл қасиеті жөнінде Р.Сыздықова былай дейді: «...Сөз мағынасының эволюциясы тек дамудан, яғни жақсара түсу сипатында ілгері жылжудан тұрмайды. Сонымен қатар сөз мағынасының күңгірттенуі, не мүлде ұмытылуы, ауысуы, кеңеюі, таралуы т.т. танытады [4,165]. Ғалымның бұл пікірімен Б.С.Қарағұлованың төмендегідей пікірі сабақтасады: «тіл жүйесінің негізгі қасиеттерінің бірі – оның өзгерістерге және жанаруға бейім болатындығында...»[5,83]. Көріп отырғанымыздай тіл, оның ішінде лексикология саласы өзгеріске бейім келеді екен.

Нәтижелер. Енді тарихымызда сақталған осындай атауларға тоқталайық:

Бұйымдардың һәммәсын

Сымбал қылып тартады.

Сандық пен жағланды,

Бәрін тізіп артады /Кенесары-Наурызбай/.

Осы өлең жолдарындағы **жағлан** лексемасы – сандық кішкентай қаптаған түрінің атауы. Бұл жөнінде О.Нақысбеков: «Сыртын Жағлан сөзі – Қазақстанның оңтүстік өңірінде ХҮІІІ-ХІХ

ғасырларда кең тараған, киім-кешек салатын сандық атауының көне түрі. Зерттеушілердің айтуы бойынша, **жағлан** әбдіре сандық сияқты үлкен емес. Оның ұзындығы 60-70 см, ені мен биіктігі 30-35 см шамасында болады. Жағланның негізгі жұқа тақтайлардан құрастырылып, сырты түгелдей қалың былғарымен қапталады, тек жағы ғана әр түрлі әдіспен көркемделеді [6,41]. Жағланға қажетті сапалы былғары мен күміс табу оңай болмаған, оларды тек сән қуған ауқатты адамдар ұзатылатын қыздарына арнап жасатқан. Араб тіліндегі бұл сөзде *жағала* немесе *жағлун* сөзінің (помещать, класть) орналастыру, салу деген мағынасы бар [АРС, 160]. Тіліміздегі жағлан сөзі осы араб тілінен ауысып, заттық мағынаға ие болған сияқты

Ал **жағлан** сөзіндегі дыбыстардың өзгеру себебін фонетикалық прогрессив ықпал заңы бойынша, екпінді буындағы а дыбысының ауанымен өзгеріп, қысаң ұ ашық дауысты дыбысқа айналатындығымен түсіндіреді.

Осындай тұрмыстық лексикаға қатысты қазіргі кезде тілімізде қолданылмайтын сөздің бірі-көнек.

Шимайлы торсық, шұбыр көнектен,

Қабыл болмай тілектен.

Сор даланы шаңдатқан /Ер Жәнібек/.

Көнек – ірі қара малдың бас не мойын терісінен жасалған, бие саууға не құдықтан су алуға арналған шүмегі бар ыдыс [ҚТТС]. Көнекті көне тәсілмен жасағанда, жылқы терісін көнек бейнесінде тігіп, ішіне шөп немесе сабан тығып кептеп, ол кеуіп толған соң, тезек шоғы түйініне ыстайтын болған. Қостанайдың Федеровка, Семиозер аудандарында қымыз, шұбат тәрізді сусындарды құятын ыдыстарды осылай атайды. Көнек қырғыз тілінде де «кожаное ведерко с носиком» [ЮСл,422] мағынасында кездеседі. Ал түрікпен тілінде сәл өзгешелу: көнек [кө] сосуд из кожи (употребляется вместо ведра при дойке верблюду) [ТуркРСл,413] мағынасында кездеседі. Монғол тілінде – ағаштан не теріден жасалған шелек.

Көнек сөзін семантикалық жағынан көн терісі дегендегі көн тұлғасымен жалғастыруға болады, ол қазіргі көптеген түркі тілдерінде «иеленген тері» деген мағынада сақталған. Сонымен бірге ертеректе адамдар мал терісін илеп, киімдер киген. Қазақ тілінде «көнімді сатсам да» дейтін тіркес бар. Осындағы көн де сол көнек деген сөздің көн түбірімен байланысты. Тіліміздегі белгілі көйлек сөзінің кейбір түркі тілдерінде көйнек, көннек түрінде айтылатыны белгілі. Міне, осындай көннек сөзі де сол көнек «көнімді сатсам да» дегендегі көн түбірімен төркіндес. Ескі түркі ескерткіштерінде ол жалпы «тері» деген ұғымды білдірген. Тева көні – түйе терісі [МК,3,190]. Бұл сөздің мағынасының күңгірттенуі және мүлдем тілімізден шығып қалуы мұндай шелектің, ыдыстың күнделікті өміріміздегі пайдаланудан қалғанымен байланысты. Қазақта «көнегі керегеге іліну» деген сөз бар. Оның мәнісі «жұтап қалу» дегенді білдіреді.

Жыға – тілімізде сирек қолданылатын сөз.

Қисайған жыға түзіліп,

Кеменің ісі жөнделген /Кенесары-Наурызбай/

Жыға – бас киімге тағатын айдар сияқты асыл тасты әшекей, металл әшекей. Бұл атау түркі тілдерінің біразында кездеседі.

Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі бұл сөзге төмендегідей түсінік береді: 1. соғыста киетін бас киім. 2. Бас киімге сәндік үшін тағылатын құс қанаты немесе сол сияқты әшекей [ҚТТС,273]. Қырғыздарда: 1. Қалыңдықтың биік төбелі бас киімі. 2. Ханның биік төбелі бөрігі. 3. Бөрікке қадаған әшекей зат [ЮСл,276]. Түрікмендерде: 1. Кітаптың бет аралығына салатын құс қауырсыны. 2. Бас киімне қадайтын әшекей зат [ТуркРСл, 329]. Бұл сөз жөнінде Е.Жанпейісов өзінің «Абай жолы эпопеясының тілі» деген еңбегінде сөз етеді. Ғалымның пікір бойынша, шыға парсы тілінен енген сөз. Парсы тіліндегі мағынасы: «бас киімге қадайтын құс қауырсыны немесе қандай да бір әшекей». 2. Бөрікке орнатылған қандай да бір әшекей. 3. Бөріктің өзі [6,43]. Деректер бойынша, бұл атаудың адамның элеуметтік жағдайын білдіруге жұмсалатындығын байқауға болады. Жырда да негізінен көріктеу-бейнелеу құралы ретінде тілдің тарихтық сипатына байланысты «қисайған жыға түзелді» деп, образды бейнелеу тәсілінде қолданылып тұр. Осыған ұқсас тілімізде «жығасын жықты» - «жаулы жеңді, бағындырды» деген мағынаны білдіретін тіркес те бар. Абай тілі сөздігі де осы мағынаға: «Жыға – бастан жыға қисайғанда, бағы тайғанда, басына қиындық түскенде» [АТС,271] деп түсінік береді.

Талқылау.Жалпы қазақтың тұрмыс-салт лексикасы халқымыздың байырғы сөз байлығын дәлелдейді. Бұл мәселеге қатысты көптеген зерттеулер жүргізіліп, диссертациялар қорғалуда. Атап

айтар болсақ, Ә.Қайдаров, Р.Сыздықова, Е.Жанпейісов, Ж.Манкеева т.б. көптеген ғалымдар қазақ халқының тарихи өмірін суреттейтін көптеген сөздерге лингвистикалық талдаулар жасап, құнды пікірлер айтқан.

Ж.Манкеева қазақ халқының киімі жөнінде былай дейді: «Қазақтардың ұлттық киімдері өздерінің негізгі кәсібі мал шаруашылығына байланысты және тұрмыс-жайы – көшіп-қонып жүруіне ыңғайлы етіп тігілді. Оларға қыста аяз бен боранға, жазда ыстыққа төтеп бере алатын киім қажет еді» [7, 212].

Тұлымқожаға ат және сарпай береді /Едіге батыр/.

Сарпай (Түркм., Ашх., Тәж., Шымк., Шаң.) – сыйға жабатын қымбат бағалы шапан /ҚТДС, 286/.

Түрікменше, сарпай – сәнді киім, халат [ТуркРСл, 567]. Қарақалпақша, сарпай – сый, еркектердің сәнді шапаны [ҚкРСл, 565]. Қырғызша, 1. Тойларда сыйлы қонақтарға кигізетін киімнің түрі. 2. Қалыңдық жақтан еріп келген қонақтарға берілетін сыйлықтар [ЮСл, 616]. Радлов сөздігі бойынша да сарпай – сыйлы шапан [РСл, 4,340]. Деректердің көрсетуі бойынша, **сарпай** сөзі қонақтарға кигізілетін киімнің аты.

Жалпы жоғарыда аталған киімдердің көпшілігі немесе олардың тыстары, әдетте шұға, мәуіт, қамқа сияқты қалың маталардан тігіледі, сондықтан кейбір киімдердің өзі осы мата атауларымен тіркесіп келеді. Сондықтан кейбір мата атауларына да талдау жасап кеткенді жөн көрдік:

Және әкеліп қосады,

Мауыт, шекпен, қамқа тон,

Лауанты шәйі бес шапан /Кенесары-Наурызбай/

немесе

Сол жақтың қолтығынан өтіп шықты,

Мауыты денесінің бәрін жарып /Абылай/.

Мауыт - өң жағы майда түкті келген қалың мата, шұға [ҚТТС, 148]. Қарақалпақша мауыт – сукно [ҚкРСл, 490] және осы тілде осыған байланысты «ат жақсысы яумыты, топ жақсысы мауыты» деген мақал кездеседі.

Мауыт лексемасы парсы тілінен енген сөз. Бұл сөз парсы тілінде «қалаң мата, шұға» мағынасын білдіреді [ҚТАПС, 114]. Парсының махут сөзі дыбыстық өзгеріске ұшырап, тілімізде мауыт түрінде қалыптасқан. Сонымен бірге мауыт лексемасына байланысты айта кететін жайт, тілімізде бұл сөз «жаугершілікте киетін әскери киім» ұғымын да білдіреді. Мысалы, аумауыт – сауыттың бір түрі, ай және мауыт сыңарларынан құралған біріккен сөз. Бұл қылыш кеспейтін, найза теспейтін болаттан жасалған сауыттың бір түрі. Екінші келтірілген жыр жолдарындағы мауыт осы сауыт мағынасында тұр. Бұл сауыт жайында Қазақ Совет Энциклопедиясында былай делінген: «Аймауыттың шынжыр торы денеге батпас үшін ішінен киіз кебенек киеді. Соғылуы қиын болғандықтан, өте қымбат бағаланып, кез келген батырдың қолына түсе бермеген» [ҚСЭ, I, 169].

Сонымен бірге жырларда ақсауыт, ақберген т.б. ақ сөзімен тіркескен сөздер кездеседі. Бұл жерде ақ сөзі жайындағы Т.Байжановтың: «Ақ эпитеті қару-жарақтың, жауынгердің киім-кешектерінің алдында келіп, олардың мықтылық, беріктік қасиеттерін анықтайды» деген пікірімен әбден келісуге болады. Біздің ойымызша, әскери киім-кешек мағынасындағы мауыт сөзі мен сауыт лексемаларында м-с дыбыстарының алмасу құбылысы болып тұрған сияқты.

Қамқа – қазақ тұрмысында кеңінен қолданылған материалдардың бірі. Оның жалпытүркілік ежелгі мәдениетке тән екенін көне түркі сөздікте көрсетілгенінен де байқауға болады. qamqı – қамқа, шелковая материя [ДТС, 416]. Радлов сөздігінде: қамқа [alt.telil.kir.kkir] камкакитайская шелковая материя [РСл, 2,40] деп берілген. Қазақ тілінің түсіндірме сөздігінде қамқа сөзінің екі түрлі мағынасы берілген. 1. Алтындатқан яки күмістеткен зерлі жіптен тоқылған жібек мата. 2. Қара түсті, терісі қымбат, көбіне суда өмір суретін аң [ҚТТС, 6,612]. Осы жерде материалдың өзі аң терісінен жасалған емес пен деген ой туындайды.

Лауанты – тілімізде көп кездеспейтін материал атауының бір түрі. Е.Жанпейісов «Этнокультурная лексика казахского языка» атты еңбегінде лауданэ сөзін қарастырады. Ғалымның пікірінше, қарашай-балқар тілдерінде «жібек мата, жібек орамал» дегенді білдіретін лаудан-лауданэ деген сөздер бар. Бұл сөз ләу және данэ деген екі сөзден жасалған, яғни данэ – шелковая ткань, ал ләу (лоо) – название торгового пункта на Черноморском побережье северо-западнее Сочи, через который поступали к адыгам шелковые ткани из Закавказья и Турции [3,39]. Сонда бұл мата атауын «лау матасы, лаудан әкелінген мата» деген тіркестердің бірігуінен алып тұр. Сол сияқты жырдағы біз талдап отырған лауантының түбірі осы лау сөзінен шыққан сияқты. Сонымен бірге орыс тілінде осы

сөздермен түбірлес жеке матаның түрін білдіретін лудан сөзі кездеседі. Зерттеушілердің пікірі бойынша, бұл сөз де лаудан сөзінен шыққан [8,87].

В.И.Абаев лудан сөзінің В.И.Даль, И.И. Срезневскийдің сөздіктерінде кездесетіндігін айта келіп, «жібек амта, орамал» мағынасынан басқа «сыртқы киім», «плащ» мағыналарын білдіретін лудан сөзінің кездесетіндігін айтады. Ғалымның айтуы бойынша, бұл сөздің соңғы мағынасы герман тілінен енген сөз: «... А последнее считается заимствованным из германского: др.сев.lovī, англос. lova – грубая верхняя одежда, плащ» [8,98].

Ал «жібек мата» мағынасын білдіретін лаудан сөзін кавказ тілдерінен енген дей келіп, орыс тіліне ену жолдарын мынадай деректерді келтіре отырып дәлелдейді: «Во второй половине ХУІ в. И особенно в ХУІІ в. Стали развиваться экономические связи рядовых кабардинцев с гребенскими казачьими городами и с Терским закавказского и иранского происхождения» [8,97].

Адырас – жартылай жібек мата атауы. Бұл В.Радлова: «адрас (казан) пестрая, бухарская полушелковая материя с бумажной основой» [РСл, I, 86] деп көрсетілген. Өзбек тілінде адрас – полушелковая узорчатая материя кустарного производства деп, ал башқ. эзрәс (этно.) адрас, бухарская полушелковая материя со своеобразными узорами. Сонымен бірге орыс тілінде адрас формасында кездесіп, «бухарская и персидская полушелковая ткань» енген болу керек. Деректер негізінде, бұл мата – парсы матасы. Біздің тілімізде де садамен өзбектер арқылы адырас формасында еніп, матаның түрін білдіріп тұр.

Қорытынды. Қазақ тілінде көнерген сөздер, негізінен, сол халықтың тарихымен, мәдениетімен, тіршілігімен, салт-дәстүрімен байланысты. Сондықтан осы тұрғыда тек қазақтың емес, сонымен бірге басқа да кейбір өзге түркі халықтарының тілдік, этнографиялық деректерін зерттеу қазіргі таңдаға басты проблемалардың бірі болып табылады. Сонымен бірге бұл халқымыздың басқа да халықтармен, елдермен экономикалық, мәдени, тіл аралық байланыстарын көрсетуге себебін тигізеді деп ойлаймыз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1 Салқынбай А. Тіл мен Мәдениет. – Алматы, Жазушы 2005ж. - 378 б.
- 2 Гумбольдт В. фон. Язык и философия культуры. – М.: Прогресс, 1985. – 451 б.
- 3 Жанпейісов Е. Этнокультурная лексика в казахском языке. – Алма-Ата: Наука, 1989. – с. 283.
- 4 Сыздықова Р. Сөздер сөйлейді. – Алматы: Санат, 1994. – 190 б.
- 5 Қарағұлова Б.С. Қазіргі қазақ тіліндегі сөздің қордың жаңалану (неологизация) мәселесінің когнитивтік-дискурстық мәселесі // Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің Хабаршысы. - Алматы, 2017 №4 (62) 83-88 бб.
- 6 Нақысбеков О. Қазақ тілінің ауыспалшы сөздері. – Алматы: Ғылым, 1972. – 176 б.
- 7 Манкеева Ж. Мәдени лексиканың ұлттық сипаты. – Алматы: Ғылым, 1997. – 272 б.
- 8 Карагулова Б. Қазақ тіліндегі көнерген сөздердің этнолингвистикалық сипаты. – Ақтөбе, Колибри, 2019. – 132 б.

Шартты түрде қысқартылып алынған әдебиеттер тізімі:

1. АТС – Абай тілінің сөздігі. Алматы: Ғылым, 1968. – 134-б.
2. ҚСЭ – Қазақ Свет Энциклопедиясы. Алматы, 1972 – 1978. Т. 1-12.
3. МҚ – Махмұт Қашқари. Түрік сөздігі. Алматы: Хант, 1997. – с. 1-3.
4. ЮСл – Юдахин К.К. Киргизско-русский словарь. М. Советская энциклопедия, 1965. – с. 973.
5. ЭСТЯ – Севортян Э.В. Этимологический словарь тюркских языков. – М.: Наука, 1974-1980.
6. РСл – Радлов В.В. Опыт словаря тюркских наречий. СПб, 1893-1911. Т. 1-4.
7. ДТС – Древнетюркский словарь. Л.: Наука, 1969- с. 676.
8. ҚТТС – Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. Алматы: Ғылым, 1974-1987. Т. 1-10.
9. КкРСл- Каракалпакско – русский словарь. М.: Советская энциклопедия, 1958. – с. 892.

References:

1. Salqynbai A. Til men Mädeniet. – Almaty, Jazyşy 2005j. - 378 b.
2. Gumböldt V. fon. İazyk i filosofia kültury. – M.: Progres, 1985. – 451 b.
3. Janpeiisov E. Etnokülturnaia leksika v kazahskom iazyke. – Alma-Ata: Nauka, 1989. – s. 283.
4. Syzdyqova R. Sözder söileidi. – Almaty: Sanat, 1994. – 190 b.
5. Qarağūlova B.S. Qazırğı qazaq tilindegi sözdiñ qordıñ jañalanu (neologizasia) mäselesiniñ kognitivtik-diskurstıyq mäselesi // Abai atyndağy Qazaq ūlttyq pedagogikalyq universitetiniñ Habarşysy. - Almaty, 2017 №4 (62) 83-88 bb.
6. Naqysbekov O. Qazaq tiliniñ auyspalşy govory. – Almaty: Ğylym, 1972. – 176 b.

7. Mankeeva J. *Mädeni leksikanyň ülttyq sipaty*. – Almaty: Ğalym, 1997. – 272 b.
8. Karagulova B. *Qazaq tilindegi könergen sözderdiň etnoligvistikalıyq sıapaty*. – Aqtöbe, Kolibri, 2019. – 132 b.

Şartty türde qysqartylyp alynğan ädebietter tızımı:

1. *ATS – Abai tiliniñ sözdıgi*. Almaty: %ylym, 1968. – 134-b.
2. *QSE – Qazaq Svet Ensiklopediasy*. Almaty, 1972 – 1978. T. 1-12.
3. *MQ – Mahmüt Qaşqari. Türk sözdıgi*. Almaty: Hant, 1997. – s. 1-3.
4. *İUSI – İudahin K.K. Kirgizsko-ruski slovär. M. Sovetskaia ensiklopedia, 1965. – s. 973.*
5. *ESTÄ – Sevortän E.V. Etimologicheski slovär türkskih iazykov. – M.: Nauka, 1974-1980.*
6. *RSI – Radlov V.V. Opyt slovarä türkskih narechi. SPb, 1893-1911. T. 1-4.*
7. *DTS – Drevnetürkski slovär. L.: Nauka, 1969- s.676.*
8. *QTTS – Qazaq tiliniñ túsindirme sözdıgi*. Almaty: Ğylym, 1974-1987. T. 1-10.
9. *KkRSI- Karakalpaksko – ruski slovär. M.: Sovetskaia ensiklopedia, 1958. – s.892.*

МРНТИ 16.21.33

<https://doi.org/10.51889/2020-2.1728-7804.26>

Мусатаева М.,¹ Кожакметова А.²

^{1,2} *Казахский национальный педагогический университет имени Абая,
Алматы, Казахстан*

ЯЗЫКОВЫЕ СРЕДСТВА И СПОСОБЫ РЕАЛИЗАЦИИ АКСИОЛОГИЧЕСКОЙ СЕМАНТИКИ (НА МАТЕРИАЛЕ КАЗАХСТАНСКОЙ ПРЕССЫ)

Аннотация

На современном этапе развития языковедческой и лингводидактической наук весьма актуальны когнитивно-функциональные исследования, позволяющие понять механизмы реализации глубинной семантики языковых единиц. Это обстоятельство вполне объяснимо: если в предыдущей структурной научной парадигме языкознание была направлено на получение ответа на вопрос *как?*, то при нынешнем, антропоцентрическом, подходе его интересует вопрос *почему?*. Как известно, одним из важнейших свойств бытия человека является ориентация на определенные духовно-нравственные и морально-этические ценности, в соответствии с чем у него формируется шкала положительной или отрицательной оценки в отношении тех или иных явлений и процессов в окружающей его действительности. Оценка человека передается комплексом разноуровневых языковых единиц, объединенных оценочной семантикой. Исходя из этого, целью данной статьи является рассмотрение проблем репрезентации аксиологических параметров в казахстанском социуме на материале казахстанской прессы. Соответственно объектом статьи являются языковые средства разных уровней, репрезентирующие аксиологическую семантику. Предметом исследования в данной статье является выявление репрезентантов аксиологической семантики и когнитивных структур, лежащих в их основе. Источником извлечения фактического материала являются печатная пресса.

Ключевые слова: аксиология, дискурс, духовно-нравственные и морально-этические ценности, шкала ценностей, формирование, оценка

Мусатаева М.,¹ Кожакметова А.²

^{1,2} *Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті,
Алматы, Қазақстан*

АКСИОЛОГИЯЛЫҚ СЕМАНТИКАНЫ ЖҮЗЕГЕ АСЫРУДЫҢ ТІЛДІК ҚҰРАЛДАРЫ МЕН ЖОЛДАРЫ (ҚАЗАҚСТАНДЫҚ БАСЫЛЫМДАР МАТЕРИАЛДАРЫ НЕГІЗІНДЕ)